

ביאורים

376 -ו- שבעה דברים המונעים את קבלת התפילה

מהדורות אור עציון

מכוון שהזכרנו מציאות בה לא מועילה התפילה להסיר את העונש בעולם הזה, נמנה שבעה מצבים בהם אין התפילה מתקבלת, ואלו הם:

א. תפילה לאחר שנגזרה גזירה, כמו אצל משה שהתפלל על הגזירה שלא יכנס לארץ (דברים ג, כג): "ואתחנן אל ה'" ותשובת ה' (שם כו): רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה".

ב. תפילה בלי כוונה, כמו שנאמר (תהלים עח, לו-לז): "ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו, וליבם לא נכון עימו".

ג. המתפלל לא רוצה לשמוע דברי תורה, כמו שנאמר (משלי כח, ט): "מסיר אוזנו משמוע תורה, גם תפילתו תועבה". בספר משלי הסביר רבנו: "אומר אל תשאל על תחינותי שהם דרך נדבה שאינם נענים, אלא אף גם תפילתו שהיא החובה אינה מתקבלת וזה ממה שמחייב השכל הפשוט, כי עבד שאינו נשמע לרבו היאך ישמע ממנו רבו?".

ד. המתפלל מתעלם מזעקת העניים, כמו שנאמר (שם כא, יג): "אוטם אזנו מזעקת דל גם הוא יקרא ולא יענה". וכך כותב רבנו בפירושו לפסוק: "אתה יודע שכל בני אדם זקוקים זה לזה, ושהם בעת הצורך יפנה הנמוך למי שלמעלה ממנו, ומי שלמעלה ממנו אל מי שלמעלה ממנו, ולא יחדל הדבר לעלות כך עד שיגיע אל הנכבד שבבני האדם אשר אין למעלה להודוק אליו, כי אם הצורך לאדון העולמים לבדו, אשר כל הברואים זקוקים לו ביצירה ובטבע. ולכן כל אדם כפי ערכו, ואם הוא לא ימלא בקשת מי שלמטה ממנו במה שפנה בו אליו ימנע ממנו ה' מילוי צרכיו מאתו בפועל, ומסבב מקרים כדי שימנע ממנו האדם אשר למעלה ממנו את מלוי צרכיו, לפי שאמר ולא יענה, דבר כללי מאת ה' ומבני אדם".

ה. המתפלל לוקח לעצמו מומן באיסור, כמו שנאמר (מיכה ג, ד-ה): "ואשר אכלו שאר עמי... אז יזעקו אל ה' ולא יענה אותם".

ו. המתפלל ללא טהרה, כמו שנאמר: "גם אם תרבו תפילה אינני שומע ידיכם דמים מלאו רחצו הזכו" (ישעיה א, טו-טז). כוונת רס"ג לטהרת המעשים, וכך מובן מהפסוק, ואין הוא מדבר על טהרת קרי, שהרי בטלו את הטבילה כמו שמובא בברכות (כב, א).

ז. המתפלל מרבה לחטוא ולא שב בתשובה, כמו שנאמר (זכריה ז, יג): "ויהי כאשר קרא ולא שמעו כן יקראו ולא אשמע".

379 **שלוש עבירות שאין עליהן תשובה**

על כל העבירות יש מחילה אם שבים בתשובה מלבד שלוש. עבירה ראשונה - אדם המתענה אחרים בדעה לא נכונה או בהוראה רעה שהורה להם. אין לו תשובה מפני שבגללו אנשים רבים טעו, ולא ניתן להשיב דבר זה, ועליו נאמר (משלי כח, י): "משגה ישרים בדרך רע, בשחוחו הוא יפול". רבנו פירש שם כך: "פשט ההתענה הזו בענייני העולם הזה, כגון מי שיועץ לאחיו העברי בדבר שגורם לו נזק, ואין הבדל בכך בין שהביאה אותה העצה ליועץ טובה או לאו. ועינינו במי שמורה בענייני הדת שלא כפי הראוי, בין שהייתה לו בכך סיבה מענייני העולם שגרמה לו לכך או לא. הרי שניהם יפלו באותו השוואה אשר בה התעו, או במשבו ממינה שהוא מאבד בעולם הזה, או בעונשה לעולם הבא". וכן כתב הרמב"ם בהלכות תשובה (פרק ג הלכה ו): "ואלו שאין להם חלק לעולם הבא אלא נכרתין ואובדין ונידונין על גודל רשעם וחטאתם לעולם ולעולמי עולמים... ומחטיאי הרבים".

380 **עבירה שנייה - הוצאת שם רע על איש כשר.** גם בחטא זה אינו יכול לחזור בו מפני שהשם הרע כבר התפשט ושם האדם נפגע, ודבר זה לא ניתן לתקן, כי לא ניתן לשכנע את כולם שהייתה טעות בדבר. כמו שנאמר (משלי כה, י): "פן יחסוך שומע ודבתך לא תשוב".

381 **עבירה שלישית - אדם שיש תחת ידו גזילה ואינו משיב אותה לבעליה,** כמו שנאמר (ויקרא ה, כג): "והיה כי יחטא ואשם והשיב את הגזילה", וכן (יחזקאל לג, טו): "חבול ישיב רשע גזלה ישלם... לא ימות". ואם הנגזל מת ישיב את הגזילה לירשים, כמו שנאמר (ויקרא ה, כד): "לאשר הוא לו יתננו", ואם אינו מכיר את האדם, ייתן את הגזילה לצרכי ציבור ותהיה הפקר (ב"ק צד, ב).

דברים המונעים את קבלת התפילה

1-ו- ³⁷⁶ וְכִינֵן שְׁבָאֲרַתִּי הַפּוֹאֵמֶר הַזֶּה, אֲחַבֵּר אֵלָיו שְׂאֵר הַדְּבָרִים אֲשֶׁר לֹא תִקְבַּל עִמָּהֶם הַתְּפִלָּה, וְאָמַר כִּי הֵם שְׁבָעָה. תַּחֲלַתֶּם, כְּשִׁיתְּפַלֵּל אָדָם אַחֵר שֶׁנִּגְזַר דִּין עָלָיו בְּדָבָר, כְּאֲשֶׁר יִדְעַתְּ מֵעַנְיֵן מֹשֶׁה רַבְּנוּ עָלָיו הַשְּׁלוֹם (דברים ג, כג): וְאֶתְחַנֵּן אֵל ה', וְעָנָה אוֹתוֹ (שם כו): רַב לָךְ אֵל תּוֹסֵף דָּבָר אֵלֶי עוֹד בְּדָבָר הַזֶּה. וְהִשְׁנִי הַתְּפִלָּה מִבְּלֵי כְּנֹת הַלֵּב, וְכִמּוֹ שְׂאֵמֶר (תהלים עח, לה-לו): וְיִזְכְּרוּ כִּי אֱלֹהִים צוּרֵם וְגו' וְיִפְתּוּהוּ בְּפִיהֶם וְגו' וְלִבָּם לֹא נָכוֹן עִמּוֹ וְגו'. וְהִשְׁלִישִׁי מִי שְׂאֵינוֹ רוֹצֵה לְשָׁמֹעַ דְּבָרֵי תּוֹרָה, כְּמוֹ שְׂאֵמֶר (משלי כח, ט): מִסִּיר אָזְנוֹ מִשְׁמֹעַ תּוֹרָה גַם תְּפַלְתּוֹ תּוֹעֵבָה. ³⁷⁷ וְהָרְבִיעִי מִי שְׂמֹתְעֵלֶם מְזַעֲקַת הָעֲנִי, כְּמוֹ שְׂאֵמֶר (שם כא, יג): אֹטֶם אָזְנוֹ מְזַעֲקַת דָּל גַּם הוּא יִקְרָא וְלֹא יַעֲנֶה. ³⁷⁸ וְהַחֲמִישִׁי מִי שְׂמֵתִירֹ לְעַצְמוֹ מְמוֹן שְׂאֵסוֹר לוֹ, כְּמוֹ שְׂאֵמֶר (מיכה ג, ד-ה): וְאֲשֶׁר אָכְלוּ שְׂאֵר עַמִּי וְעוֹרֶם מְעַלְיָהֶם הַפְּשִׁיטוֹ וְגו' אִזְ יִצְעֲקוּ אֵל ה' וְלֹא יַעֲנֶה אוֹתָם. וְהִשְׁשִׁי כְּשֶׁהוּא מִתְּפַלֵּל בְּלֹא טְהָרָה, כְּמוֹ שְׂאֵמֶר (ישעיה א, טו-טז): גַּם כִּי תִרְבוּ תְּפִלָּה אֵינִי שֹׁמֵעַ יְדִיכֶם דְּמִים מְלֹאוֹ רַחְצוּ הַזְכוּ וְגו'. וְהִשְׁבִיעִי מִי שְׂרָבוּ עוֹנוֹתָיו וְאֵינֶנּוּ מִתְּקַבְּלִים ³⁷⁹ בְּתוֹשֻׁבָה, כְּמוֹ שְׂאֵמֶר (זכריה ז, יג): וְיִהִי כְּאֲשֶׁר קָרָא וְלֹא שָׁמְעוּ כֵּן יִקְרָאוּ וְלֹא אֲשָׁמְעוּ. ³⁷⁹ וְיִצְרִיף שְׂאֵבָאָר בְּמִקּוֹם הַזֶּה, שְׂכַל הָעוֹנוֹת יִמְחַלוּ עִם הַתְּשׁוּבָה, חוּץ מִשְׁלֹשָׁה, הַמְּתַעֲרָה אִם בְּדַעַת רַע שְׂמִרְאָה לָהֶם, אוֹ בְּהוֹרָאָה רַעָה שְׂמִוּרָה לָהֶם, כִּי לֹא יִתְּקַן לוֹ לְהִשְׁיב אֶת מַה שְׂעָשָׂה, וְבוֹ אָמַר (משלי כח, ט): מִשְׁגָּה יִשְׂרִים בְּדֶרֶךְ רַע בְּשַׁחֲחוֹתוֹ הוּא יִפּוֹל וְתַמְיָמִים יִנְחַלוּ טוֹב. ³⁸⁰ וְיָמִי שְׂהוֹצִיא שֵׁם רַע עַל חֲבֵרוֹ, כִּי אֵי אֲפָשֶׁר לוֹ לְהִשְׁיבוֹ, וְבוֹ אוֹמַר (שם כה, י): פֶּן יִחַסְדְּךָ שֹׁמֵעַ וְדַבְּתְךָ לֹא תִשׁוּב. ³⁸¹ וְיָמִי שִׁישׁ בִּידוֹ גְּזֵלָה וְאֵינֶנּוּ מְשִׁיבָה אֵל בְּעֵלָה, כְּמוֹ שְׂפִתּוֹב (ויקרא ה, כג): וְהִיָּה כִּי יִחַטָּא וְהִשְׁיב אֶת הַגְּזֵלָה אֲשֶׁר גָּזַל. וְאָמַר (יחזקאל לג, טו): חֲבַל יִשְׁיב רִשְׁעֵי גְזֵלָה יִשְׁלַם בְּחֻקוֹת הַחַיִּים הַלֵּךְ. וְאִם יָמוּת הַנִּגְזָל יִשְׁיב לְיוֹרְשָׁיו, כְּמוֹ שְׂפִתּוֹב (ויקרא ה, כד): לְאֲשֶׁר הוּא לוֹ יִתְּנֶנּוּ בְּיוֹם אֲשַׁמְתּוֹ. וְאִם לֹא יִדְעֶנּוּ, יִפְקְדֶנָּה וְתִהְיֶה הַפְּקָר.

שְׂמֵתִיר וכו' - לוקח ממון חברו שלא כדין. **וְאֵינֶנּוּ מִתְּקַבְּלִים -** אינו מקבל על עצמו לשוב. **הַמְּתַעֲרָה -** המכשיל אחרים. **בְּשַׁחֲחוֹתוֹ -** בחפירתו.

ביאורים

382 ארבע עבירות שאין עליהם תשובה בעולם הזה

אמרנו שלכל העבירות מועילה תשובה, מלבד שלוש עבירות, שאף כשעושים תשובה אין הן נמחלות, ונוסיף, וישנן ארבע עבירות שאף שהתשובה מועילה בהן, בהכרח נענשים עליהן בעולם הזה. רבנו לומד זאת מכך שבכל המצוות הללו נאמר שה' לא מנקה לחוטאים, כלומר אין תרופה בלא עונש.

א. שבועת שווא, כמו שנאמר (שמות כ, ו): "כי לא ינקה ה' את אשר ישא את שמו לשוא".

ב. שפיכת דם נקי, כמו שנאמר (יואל ד, כא): "וניקיתי דמם לא ניקיתי".

ג. הנואף אשת איש, כמו שנאמר (משלי ו, כט): "כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה". בפסוקים לפני כן נאמר (פס' כז-כח): "היחתה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה, אם יהלך איש על גחלים ורגליו לא תכוינה", רבנו מסביר שם: "הניח שני משלים והרכיב עליהם שתי פעולות, המשל הראשון חתיית האש בבגד ולא הגיעה אל הגוף שהבגד נשרף ללא הגוף, כך הנוגע באשת רעהו ואפילו בליטוף לא בתשמיש לא ינצל מעונש כל שהוא, והשני ההליכה על גחלים אשר בכך יגיע הכאב אל הגוף, דומה לו כן הבא על אשת רעהו, והוא השוכב אותה שאין לו הצלה מאש גיהנום".

ד. המעייד עדות שקר, כמו שנאמר (משלי יט, ט): "עד שקרים לא ינקה".

ה. מי שנגזרה עליו גזירה, לא מועילה לו תשובה ותפילה, כמו שנאמר (דברים ג, כו): "רב לך אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה".

384 כאמור, בארבעת העבירות הללו התשובה מתקבלת, אך האדם מוכרח לקבל ייסורים בעולם הזה. ומי שחרף או הכה את חברו, אף אם עשה תשובה הוא תלוי במחילת חברו, אם החבר לא ימחל הוא יענש, ואם ימחל - העונש ימחק, כמו שנאמר (בראשית נ, ז): "כה תאמרו ליוסף אנא שא נא פשע אחיך וחטאתם כי רעה גמלוך ועתה שא נא לפשע לפשע עבדי אלהי אביך". ומפסוק זה למדו שצריך לבקש מחברו שלוש פעמים, שנאמר: "אנא" "שא נא", "שא נא", יש בפסוק שלוש פעמים "נא", ללמדנו שביקשו מיוסף שלוש פעמים מחילה בטרם מחל להם (יומא פז, א). ואם האדם שנפגע מת, הפוגע צריך לומר: "אני חטאתי לפלוני" שלוש פעמים לפני עשרה אנשים, ואז יתכפר לו.

385 שלוש מצוות שכל אדם זוכה על ידן לשכר בעולם הזה

יש שלוש מצוות שמי שמקיים אותן זוכה לשכר בעולם הזה, אפילו אם הוא כופר, והן: כיבוד אב ואם, כמו שנאמר (שמות כ, יא): "כבד את אביך ואת אימך למען יאריכון ימיך...". רחמנות על בעלי חיים, כמו שנאמר (דברים כב, ז): "שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך, למען ייטב לך והארכת ימים". משא ומתן ביושר, כמו שנאמר (דברים כה, טו): "אבן שלמה וצדק יהיה לך, איפה שלמה וצדק היה לך, למען יאריכון ימיך על האדמה".

386 ניתן להוסיף על שלושת המצוות הללו מצב רביעי בו בוודאי זוכה האדם לשכר טוב בעולם הזה. כאשר הקב"ה מבטיח שכר מוחלט בעבור מעשה שהאדם עשה, ההבטחה לא מתבטלת, אפילו אם אחרי ההבטחה אותו אדם או בניו ממרים את פי ה'. יהוא מלך ישראל הוא דוגמה לזה, שה' הבטיחו (מלכים ב, י, ל): "בני רבעים ישבו לך על כסא ישראל". ואף שחטאו אחר כך, ה' קיים להם, את אשר הבטיח.

387 יש מספר מצוות שנאמר בהן: "והיה בך חטא", לכאורה המשמעות היא שבהכרח נענשים עליהן בעולם הזה, אך אין זה נכון, שהרי דבר זה נאמר על שלוש עבירות: איחור שילום נדרים, הימנעות מהלוואה לעני והשהיית שכר השכיר, ובשלושתן יש אפשרות למחילה. איחור הנדרים הוא חטא כלפי ה', והוא יכול למחול על כך. ההימנעות מהלוואה לעני נמחלת על ידי תשובה. השהיית שכר שכיר היא סוג של גזל, וחלים בה דיני גזל, שתשובה מועילה בהם.

לרפואת והצלחת שרה בת ברכה הי"ו

382 **וְאָבָאָר** עוד מה שיעדתי לְבָאָר מִן הָעוֹנוֹת, אֲשֶׁר אֵי אֶפְשֶׁר שְׁלֹא יֵעָנֵשׁ עֲלֵיהֶם בְּעוֹלָם הַזֶּה, אֲף עַל פִּי שֶׁעָשָׂה תְּשׁוּבָה, וְאָמַר שֶׁהֵם אֲרַבְּעָה. תְּחַלְתֶּם שְׁבוּעַת שְׁוֹא, אָמַר בָּהּ (שמות כ, ו): כִּי לֹא יִנְקֶה ה' אֶת אֲשֶׁר יִשָּׂא שְׁמוֹ לְשׁוֹא. וְהַשְּׁנֵי שְׁפִיכוֹת דָּם נְקִי, אָמַר בּוֹ (יואל ד, כא): וְנִקְיִיתִי דָּמָם לֹא נִקְיִיתִי. 383 וְהַשְּׁלִישִׁי הִבָּא עַל אֲשֶׁת אִישׁ, אָמַר בּוֹ (משלי ו, כט): כֵּן הִבָּא אֶל אֲשֶׁת רֵעֵהוּ לֹא יִנְקֶה כָּל הַנִּגְעָה בָּהּ. וְהַרְבִּיעִית עֵדוֹת שֶׁקֶר, אָמַר בָּהּ (שם יט, ה): עֵד שֶׁקֶרִים לֹא יִנְקֶה וְיַפִּיחַ כְּזָבִים לֹא יִמְלֹט. וְיִתְחַבֵּר אֲלֵיהֶם מִי שֶׁנִּחְתַּם עֲלָיו גִּזְרֵי דִין כְּמוֹ (דברים ג, כו): רַב לָךְ, פֶּאֶשֶׁר בְּאַרְנוֹ. 384 וְהַתְּשׁוּבָה עִם אֱלֹהִי הַחֲמִשָּׁה מִקְבָּלָתָהּ, אֲלֵא שְׁאִינְנוּ נִמְלֹט מִרְעָה שֶׁתָּבֵא עֲלָיו בְּעוֹלָם הַזֶּה עֲלֵיהֶם. וּמִי שֶׁהֲרַע לְחֻבְרוֹ שְׁלֹא בְּמִמּוֹן, אֲבָל בְּגִדּוֹף אוֹ בְּהַפְּאָה, הַדְּבָר תְּלוֹי בְּמַחִילָתוֹ. וְאִם יִמְחַל לוֹ, יְסוּר עֲנָשׁוֹ, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (בראשית ג, יז): כֹּה תֹאמְרוּ לְיוֹסֵף אֲנָא שָׂא נָא פְּשַׁע אַחִיךָ וְגו'. וְצָרִיף שִׁישְׁאֵל ג' פְּעָמִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שם): אֲנָא שָׂא נָא. וְאִם יְמוֹת הַמְּגֻדָּף אוֹ הַמְּכָה, יֹאמַר בְּמַעֲמַד עֲשָׂרָה אֲנָשִׁים, חֲטָאתִי לְפָלוּנִי ג' פְּעָמִים, כִּי אִם הָיָה חַי וְיִשְׁאֵל מִמֶּנּוּ כֵּן, וְלֹא הָיָה עוֹנֵהוּ הִיָּה נִמְחַל לוֹ. 385 וְאָבָאָר עוֹד הִזְכִּיר אֲשֶׁר אֵי אֶפְשֶׁר שְׁלֹא יְבֹא עֲלֵיהֶם גְּמוּלָה בְּעוֹלָם הַזֶּה, אֶפְלוּ אִם יְכַפֵּר אָדָם. וְאָמַר שֶׁהֵם שֶׁלְּשָׁה, כְּבוֹד אָב וְאִם, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שמות כ, יא): כִּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ לְמַעַן יֵאָרִיכוֹן יְמֵיךָ. וְהַרְחִמִים עַל בְּעָלֵי חַיִּים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (דברים כב, ז): שְׁלַח תְּשַׁלַּח אֶת הָאֵם וְאֶת הַבְּנִים תִּקַּח לָךְ לְמַעַן יֵיטֵב לָךְ וְהֵאָרַכְתָּ יָמִים. וְשִׁיְהִיָּה מִשְׁאֵו וּמִתְנֵן בְּאַמּוּנָה, כְּמוֹ שֶׁאָמַר (שם כה, טו): אֲבָן שְׁלֵמָה וְצִדְקָה יִהְיֶה לָךְ. 386 וְיִתְחַבֵּר אֶל זֶה הַיְעִידָהּ בְּטוֹבָה כְּשֶׁתְּהִיָּה בְּגִזְרֵי דִין, כְּמוֹ שֶׁאָמַר לְיֵהוּא (מלכים ב, י, ל): בְּנֵי רְבָעִים יִשְׁבּוּ לָךְ עַל כִּסֵּא יִשְׂרָאֵל בְּגִזְרֵי דִין, וְחֲטָא הוּא וּבְנָיו, וְלֹא הָיָה אֶפְשֶׁר שְׁלֹא לְהַשְׁלִימָם מִה שִׁיעֵדוּ בּוֹ. 387 וְאֵל יִחְשַׁב חוֹשֵׁב שֶׁאָמְרוּ וְהִיָּה בְּךָ חֲטָא בְּקִצְתַּת הָעוֹנוֹת, שְׁאֵי אֶפְשֶׁר מִבְּלֵי עֲנֵשׁ בְּעוֹלָם הַזֶּה, כִּי הַמְּאָמַר הַזֶּה אֵינְנוּ כִּי אִם בְּשֶׁלְּשָׁה דְבָרִים, בְּאַחֲרֵי הַנְּדָרִים (דברים כג, כב) וְהֵם לְאֱלֹהִים, יִתְכַן לְמַחֵל הַתְּאַחֲרָם. וּבְהִמְנַע מִהֲלוֹת לְעֵנִי (שם טו, ט), וְהוּא נִמְחַל עִם הַתְּשׁוּבָה, וְהֵאָרַכְתָּ שְׁכָר שְׁכִיר (שם כג, כב), וְהוּא נִכְנָס בְּשַׁעַר הַגְּזוּלוֹת.

רב לך - על משה רבנו נגזר שלא ייכנס לארץ, ותפילותיו לא התקבלו. **עם אלה** - באלו. **וישאל** - ויבקש. **לך** - סיום הפסוק: "למען יאריכון ימיך". **היעידה** - הבטחה. **שאמרו וכו'** - בחלק מהעבירות נאמר בתורה "והיה בך חטא".

ביאורים

³⁸⁸ חמש דרגות בתשובה

לתשובה יש חמש דרגות, וסידרנו אותן מהמעולה ביותר בסדר יורד.

דרגה ראשונה - כאשר חוזר בתשובה והוא נמצא במצב זה למצב בו היה בזמן החטא, באותו המקום, באותו הגיל ובנסיבות דומות לנסיבות שהיו בזמן שחטא, ואף על פי כן לא חוטא. זוהי התשובה המעולה ביותר, כמו שנאמר (יחזקאל יח, לא): "השליכו מעליכם את כל פשעיכם אשר פשעתם בם, ועשו לכם לב חדש ורוח חדשה".

³⁸⁹ **דרגה שנייה** - כאשר חוזר בתשובה אבל התנאים השתנו משהיו בזמן החטא, הוא מבוגר יותר, אין הוא בעיר בה חטא, ונשתנו הנסיבות משהיו בזמן החטא. על כך נאמר (ישעיה לא, ו): "שובו לאשר העמיקו סרה בני ישראל".

³⁹⁰ **דרגה שלישית** - אדם החוזר בתשובה רק כאשר שומע איום של עונש. כמו שנאמר לאנשי נינוה (יונה ג, ד): "עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת".

³⁹¹ **דרגה רביעית** - אדם החוזר בתשובה רק כאשר העונש מתחיל לפגוע בו, כמו שנאמר (דברי הימים ב, ל, ו): "שובו אל ה' אלהי אברהם יצחק וישראל וישב אל הפליטה הנשאת לכם מכף מלכי אשור".

³⁹² **דרגה חמישית** - אדם השב בתשובה כאשר הוא ממש לפני צאת נשמתו, כמעשה רבי אלעזר בן דורדיא (ע"ז יז א), כמו שנאמר (איוב לג, כב): "ותקרב לשחת נפשו וחיתו לממתים", ולאחר מכן כתוב (שם כו): "יעתר אל אלוה ירצהו".

³⁹³ מכיוון שגם תשובה ברגעי החיים האחרונים נחשבת לתשובה, נהוג לומר לחולים הקרובים למיתה שיחזרו בתשובה, ומצווים אותם להתוודות: חטאתי עויתי פשעתי, תהא מיתתי כפרה על כל עונותי.

לב הדברים

'לתשובה חמש מעלות'

מה בעצם משדר האדם כאשר הוא עובר עברה? ראשית הוא בעצם קצת מתעלם מזה שהקב"ה הוא השולט עליו, הכול יכול, שיכול לעשות בעולם כרצונו. שנית, האדם קצת שוכח שה' בעל הבית, ובעצם קצת שוכח ממנו עצמו... ולבסוף הוא לוקח את הכוחות שה' נתן לו, ומשתמש בהם לכיוונים שונים.

כאשר חוזר האדם בתשובה באותו מקום ובאותו מצב בחיים (גיל, מעמד וכו'), זה מראה שהוא מבין שלקח את הכוחות שהקב"ה נתן לו לכיוון אחר המנוגד לרצונו, וכעת הוא מכוון אותם אט אט חזרה לנתיב הנכון. לכן זו התשובה הכי מעולה, כי לבד מזאת שהוא מכיר באדנותו של הקב"ה עליו, הוא מראה שהצליח לנצח את היצר ולכוון את כוחותיו לטוב.

אדם ששב בתשובה, אך לא באותו מקום ובאותו זמן, זו הדרגה השנייה. הוא שב ללא יראת העונש. גם אז ניכר יותר שהוא הבין שכל הכוחות שלו הם מאדון הכול, ושדרכו לא נכונה. לא מתוך פחד שהאדון יעניש אותו, אלא כי הוא מבין שה' הוא בעל הבית והוא רוצה לעשות את רצונו.

אם חוזר האדם בתשובה מחשש לעונש (דרגה שלישית) או מעונש שכבר החל לבוא (דרגה רביעית), זו כבר מדרגה פחותה, זו חזרה בתשובה מעט כפויה, אף שהיא מועילה, כיוון שמראה שהוא הבין מי האדון.

הדרגה החמישית - החזרה בתשובה לפני המיתה - היא המוצא אחרון. האדם מכיר בחולשותיו, ובכך שבגין עקשנותו או עיוורונו לא חזר עד עתה בתשובה. תשובה זו אינה מן המעולות, אך גם היא מתקבלת, כיוון שהאדם מראה בה על התפכחותו.

ככלל, תכלית העולם היא שבני האדם יכוונו את כוחם לעבודת ה', והתשובה שקרובה ליום המוות יש בה מצד אחד 'פספוס' של החיים. אך מצד שני גם היא מתקבלת, כי העולם לומד ממנה את ייעודו ותכליתו.

³⁸⁸ **ואבאר עוד** שיש לתשובה חמש מעלות, כל מעלה קודמת מהם גדולה מהמתאחרת. מעלות בסיבות התשובה

הראשונה, שישוב האדם בשנים אשר חטא בהם^ו, ובעיר ההיא אשר חטא בה, ושיהיו עניני חטאיו מצויים לו, ובזה הוא אומר (יחזקאל יח, לא): השליכו מעליכם את כל פשעיכם אשר פשעתם בם ועשו לכם לב חדש ורוח חדשה.³⁸⁹ והשנית, שיעברו השנים ההם, ויצא מן העיר ההיא, ויסורו ממנו עניני חטאיו, ובו אומר (ישעיה לא, ו): שובו לאשר העמיקו סרה בני ישראל. ³⁹⁰ והשלישית, שלא ישוב עד שיפחידוהו ברעה שתבוא עליו, כמו שאמר לאנשי נינוה (יונה ג, ד): עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת. ³⁹¹ והרביעית, מי שלא שב עד שבאה עליו קצת הרעה אשר הפחידוהו בה, כמו שאמר (דברי הימים ב, ל, ו): בני ישראל שובו אל ה' אלהי אברהם יצחק וישראל וישב אל הפליטה. ³⁹² והחמישית, אם ישוב שעת צאת נפשו, הוא גם כן נקרא שב, כאשר אמר (איוב לג, כב): ותקרב לשחת נפשו וחייתו לממתים וגו', (שם כו) יעתר אל אלוה וירצהו וירא פניו בתרועה. ³⁹³ ועל כן מנהגנו לאמר לחולה קרוב לפני מותו, אומר, חטאתי ועויתי ופשעתי, תהא מיתתי כפרה לכל עונותי.

ביאורים

394 -ז- מצוות ועבירות המקבלות משנה תוקף

מהדורת אור עציון

לאחר שנתבאר עשרה סוגים של בני אדם, נבאר את מדרגת "השווה", שאמרנו שתבאר בפני עצמה. השווה הוא אדם ששיעור המצוות והעבירות שלו שווה בדיוק, ואף שמצב זה נדיר, הוא קיים במציאות. כאשר הקב"ה שופט אדם כזה, הוא מחשיב אותו ברוב רחמי לצדיק, שהוא אדם שיש לו רוב זכויות כמו שהתבאר לעיל. בארנו במאמר השני, שכאשר אנו מיחסים את מידת הרחמים לקב"ה, אין כוונתנו לומר שהוא בעל תכונה של רחמים, כי הרחמים קיימים רק בקרב בני האדם, שהם בעלי רגשות ומשנתנים על פי המציאות ונפעלים ממנה, ואילו אצל הקב"ה אין שינוי, ואין המציאות פועלת עליו. הרחמים שאנו מיחסים לו משמעם, שמעשיו נראים בעינינו כרחמים של בשר ודם, היינו הוא פועל באופן שאצל בני אדם נובע ממידת הרחמים.

395 אנו רואים את פעולת ה', המכונה על ידינו רחמים באה לידי ביטוי בשלושה אופנים: האופן הראשון - קבלת התשובה. מושג התשובה הוא מושג לא פשוט, לכאורה לא יתכן שאדם שהורשע יבקש סליחה, והשופט יסלח לו, שהתשובה תמחק ותתקן את הפגם של החטא, אך בשונה משופט בשר ודם, הקב"ה סולח, כמו שנאמר (ישעיה נה, ז): "וישב אל ה' וירחמהו". בירושלמי (מכות פ"ב ה"ו) מובא: "שאלו לחכמה חוטא מהו עונשו? אמרה להם 'חטאים תרדף רעה'. שאלו לנבואה חוטא מהו עונשו? אמרה להן 'הנפש החוטאת היא תמות'. שאלו לקודשא בריך הוא חוטא מהו עונשו? אמר להן יעשה תשובה ויתכפר לו, היינו דכתיב 'על כן יורה חטאים בדרך' יורה לחטאים דרך לעשות תשובה", אנו רואים מכאן עד כמה קשה להבין את רעיון התשובה, עד אשר רק הקב"ה יכול לגלות אותו.

396 האופן השני - הקב"ה שומע את תפילת האדם הנמצא בצרה אף אם אין הוא זכאי לכך, כמו שנאמר (חבקוק ג, ב): "ברוגז רחם תזכור", גם ברוגז הקב"ה מרחם. דוגמה לזה אנו רואים אצל מנשה מלך יהודה (דברי הימים ב לג), שעשה כל עבירות שבתורה, וכשנשבה ביד אשור, התפלל אל ה' ונענה.

397 האופן השלישי - העברת האדם "השווה" למדרגת "צדיק", אף על פי שמצד הדין אין לשפוט אותו כצדיק, או לחילופין אפשר להטות כלפי הדין ולדונו כרשע. זהו שנאמר בתהילים (קטז, ה): "חננו ה' וצדיק ואלוהינו מרחם", בפרק זה דוד מבקש שהקב"ה יציל אותו: "צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא", ואז הוא אומר "אנא ה' מלטה נפשי חננו ה' וצדיק ואלוהינו מרחם".

398 במסכת ראש השנה (יז, א) על הפסוק (שמות לד, ו): "ארך אפיים ורב חסד" דרשו, שמטה כלפי חסד, כלומר כאשר זכויותיו וחובותיו של אדם שקולות, ה' רב חסד ומטה כלפי הזכות. לכן לעתיד לבוא לא יהיו שלושה כתות, צדיקים, רשעים ובנונים, אלא תהינה רק שתי כתות, צדיקים ורשעים, מפני שהבינונים יהפכו להיות צדיקים, ולכן נאמר במלאכי (ג, יח): "ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע בין עובד אלוהים לאשר לא עבדו", הרי שלעתידי לבוא תהינה רק שתי כתות, צדיקים ורשעים.

ז-יכיןן שֶהַשְׁלֵמָתִי בְּאוֹרֵי הַעֲשָׂרָה הָהֵם אֲשֶׁר הִקְדַּמְתִּי שְׁמוֹתָם, אִמֹר עֲתָה בְּאֲדָם הַשָּׁוָה, וְהוּא אֲשֶׁר שְׁעוֹר עֲוֹנוֹתָיו כְּשְׁעוֹר זְכוּיֹתָיו. הָאֲדָם הַזֶּה אִם יִמְצָא מְרַחֵם, וְנִחְשָׁב עִם הַצְּדִיקִים. וְהוּא שֶהַרְחָמִים הַנִּזְכָּרִים לְבוֹרָא יִתְבָּרַךְ וַיִּתְעַלֶּה, מִפְּנֵי שְׂאֵי אֶפְשָׁר שֶיִּחְלוּ עֲלָיו וַיְבוֹאוּ בוֹ, מִפְּנֵי שְׂאֵין בוֹ מִקְרָה כְּאֲשֶׁר הִקְדַּמְנוּ, רְאוּי שֶיְהִי מוֹשָׁב אֶל הַנְּבִרָאִים, וַיְהִי מְשֻׁמֹת הַפֶּעַל. 395 וַיִּעַלֶּה בְּיָדֵינוּ מֵהֵם שְׁלֹשָׁה עֲנִינִים, הָאֶחָד קְבוֹל הַתְּשׁוּבָה, כְּאֲשֶׁר אָמַר (ישעיה נה, ז): וַיִּשָׁב אֶל ה' וִירַחֲמֵהוּ. 396 וְשְׁמוֹעַ תְּפִלַּת מִי שֶהוּא בְּצָרָה, כְּמוֹ שְׂאָמַר (חבקוק ג, ב): בְּרִגְז רַחֵם תִּזְכֹּר. 397 וְהַשְׁגַּת הַשָּׁוָה בְּצְדִיקִים, כְּמוֹ שְׂאָמַר (תהלים קטז, ח): חֲנוּן ה' וְצַדִּיק וְאֵלֵהֵינוּ מְרַחֵם. 398 וְאָמְרוּ רְבוּתֵינוּ (ראש השנה יז, א): וְרַב חֶסֶד מְטָה כְּלָפֵי חֶסֶד, שְׂאֵם הַיְתָה שְׁקוּלָה מְכַרְעֵת, וְעַל כֵּן לֹא יְהִי בְנֵי אָדָם בְּעַת הַגְּמוּלָה כִּי אִם שְׂתֵי כְּתוּת אֵין בְּהֵם שְׁלִישִׁית, אֶלָּא צְדִיקִים וְרְשָׁעִים בְּלִבָּד כְּאֲשֶׁר אָמַר (מלאכי ג, יח): וְשַׁבְתֶּם וְרָאִיתֶם בֵּין צְדִיק לְרָשָׁע.

יִמְצָא מְרַחֵם - ראוי לרחמי ה'. שְׂאֵי אֶפְשָׁר וְכו' - אין לומר כלפי ה' שהוא מרחם "כי הרחמנות התפעלות נפשית היא, והוא יתעלה מרומום ונעלה מכך" (הערת הרב קאפח). עֲלָיו - על ה'. מוֹשָׁב - תתייחס הפעולה. מֵהֵם - מהרחמים. וְהַשְׁגַּת הַשָּׁוָה בְּצְדִיקִים - שזוכה 'השווה' למעלת הצדיקים. בְּעַת הַגְּמוּלָה - לעתיד לבוא.

ביאורים

מהדורת אור עציון

³⁹⁹ ונוסיף במאמר הזה נושא נוסף. לעיתים פעולה מסוימת מקבלת משמעות שונה על פי נסיבות עשייתה. המצוות שעושה צדיק חשובות בעיני ה' יותר ממצוות של שאר בני אדם, כמו שנאמר (תהלים לג, א): "רננו צדיקים בה', לישירים נאוהו תהילה". וכן להיפך, כאשר צדיק חוטא, חטאו חמור מחטאו של אדם אחר, כמו שנאמר (ירמיה כג, יא): "כי גם נביא, גם כהן חנפו". מצוות הנעשות במקום נבחר, כמו בית המקדש, חשובות יותר, כמו שנאמר (יחזקאל כ, מ): "כי בהר קודשי בהר מרום ישראל נאום אדני אלהים שם יעבדוני". וכן להפך עבירות הנעשות בבית המקדש חמורות מעבירות הנעשות במקום אחר, כמו שנאמר (ירמיה כג, יא): "גם בביתי מצאתי רעתם".

⁴⁰⁰ כך גם נזירות בקרב בחורים חשובה ביותר בעיני הקב"ה, מפני שבגיל זה אדם נמשך יותר לחטא, כמו שהתנבא עמוס (ב, יא): "ואקים מבניכם לנביאים, ומבחוריהם לנזירים". ובניגוד לכך, אדם זקן, שהנהגתו בהפקרות מגונה ביותר, כמו שנאמר (הושע ז, ט): "גם שיבה זרקה בו והוא לא ידע", מפני שלקנים בדרך כלל יש יותר ניסיון ומתינות, ופחות תאוות מלבוהו צעיר.

⁴⁰¹ עני הנאמן לקב"ה ולא מהרהר אחריו על אף הניסיונות, נחשב בעיני הקב"ה יותר משאר האנשים, כמו שנאמר (משלי כח, ו): "טוב רש הולך בתומו, מעיקש דרך כים והוא עשיר". לעומת זאת עשיר העושק אנשים אחרים מאוס מאוד בעיני הקב"ה, כמו שאמר נתן הנביא לדוד המלך במשל "כבשת הרש".

⁴⁰² עזרה לשונא היא מעלה גדולה יותר מעזרה לאדם אחר, מפני שבשביל לעזור לשונא צריך תעצומות גדולות, כמו ששאל הודה לדוד לאחר שיכל להורגו ובחר להניח לו (שמואל א כד, יט): "וכי ימצא איש את אויבו ושילחו בדרך טובה". ולהפך, הזקה לחברו הטוב מגונה ביותר, ועל כך נאמר (תהלים נה, כא): "שלח ידי בשלומי חילל בריתו".

⁴⁰³ הענווה אצל אדם נכבד יקרה מאוד בעיני הקב"ה, כמו שנאמר (במדבר יב, ג): "והאיש משה עניו מאוד", מפני שלאדם בעל מעלה קשה לכופף עצמו יותר מאדם פשוט. כנגד זה, גאוה של אדם שפל היא מידה מגונה מאוד, ואף שלכל אדם אסור להתגאות, על אחת כמה וכמה שזה מגונה אצל אדם שפל, שאין לו גם במה להתגאות, כמו שנאמר (תהלים יב, ט): "כרם זלות לבני אדם", ופירש רש"י שם: "כשמתרומם האיש הזולל בעיני בני אדם".

⁴⁰⁴ גזל העני חמור מגזל אדם אחר, מפני שהכסף נחוץ לו לדברים הכרחיים, כמו שנאמר (משלי ל, יד): "לאכול עניים מארץ ואביונים מאדם". הסבת נזק לחכם ולמי שאנשים נהנים ממנו הוא מעשה חמור, כמו שנאמר (עמוס ה, יב): "כי ידעתי רבים פשעיהם ועצומים חטאתיהם צוררי צדיק". גזילת קבוצת אנשים חמורה יותר מגזילת אדם אחד, אפילו שמדובר באותו סכום גזילה, כמו שנאמר (איוב לה, ט): "מרוב עשוקים יזעיקו".

⁴⁰⁵ עבירה הנעשית ביום קדוש חמורה מזו הנעשית ביום חול, כמו שנאמר (ישעיה נח, ג): "למה צמנו ולא ראית עינינו נפשינו ולא תדע, הן ביום צומכם תמצאו חפץ וכל עצביכם תינגושו", כלומר הצום לא מועיל מפני שביום התענית אתם רודפים אחר הרכוש, כמו שמפרש הרד"ק: "איך אמה צומכם ואינו כי אם למריבה, כי ביום התענית יאספו העם ויראה אדם בעל חובו וישאל ממנו חפצו חובו". הצדקה שהעני נותן נחשבת יותר מצדקה של אדם שיש לו ממון, מפני שלעני קשה יותר להוציא כסף. הכסף שהעני מוציא לצדקה בא על חשבון צרכיו הבסיסים, ואילו לעשיר במקום מותרות, כמו שנאמר (משלי טו, טז): "טוב מעט ביראת ה' מאוצר רב ומהומה בו".

⁴⁰⁶ צומו של אדם מפונק ומעונג חשוב מצומו של אדם רגיל, כמו שנאמר (ויאל ב, ט"ז): "יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה" כלומר הנביא יואל אומר לעם לצום, ומדגיש שגם חתן וכלה יצומו, מפני שהם מעונגים ולכן זהו הצום המשפיע ביותר.

⁴⁰⁷ מטעם זה ציווה ה' אותנו לקדש את הבכורות, כמו שנאמר (דברים טו, יט): "כל בכור אשר יולד בבקרך ובצאנך הזכר תקדיש לה'..." וזה העניין גם בביכורי הפירות הגדלים ראשונים, כמו שנאמר (דברים כו, ב): "ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך...", מפני שהדברים הללו יקרים לליבנו, וכן הציווי להתפלל בהנץ החמה, שנאמר (תהלים עב, ה): "ייראוך עם שמש" מפני שהקימה בוריה קשה יותר, ועל כן על אלו הקב"ה גומל לנו יותר, כמו שאמרו חז"ל "לפום צערא אגרא".

השינוי במקרים
משנה את
חשיבות המעשה

³⁹⁹ ואני רואה לשוים במאמר הזה הדברים האלה, ואמר כי העבודה מן החשובים יותר חשובה, כמו שאמר (תהלים לג, א): "רננו צדיקים בה'. והחטא מהם יותר גדול, כמו שאמר (ירמיה כג, יא): "כי גם נביא גם כהן חנפו. והעבודה במקום הנבחר המיוחד, יותר חשובה, כאשר אמר (יחזקאל כ, מ): "כי בהר קדשי בהר מרום ישראל שם יעבדני כל בית ישראל. והחטא במקום הנבחר יותר גדול, כמו שאמר (ירמיה כג, יא): "גם בביתי מצאתי רעתם נאם ה'".⁴⁰⁰ והפרישות בבחירת יותר חשובה, כמו שאמר (עמוס ב, יא): "ואקים מבניכם לנביאים ומבחוריהם לנזירים. והפקר בזקן יותר מגונה, שאמר (הושע ז, ט): "גם שיבה זרקה בו והוא לא ידע".⁴⁰¹ וההאמנה ברש יותר גדולה, כמו שאמר (משלי כח, ו): "טוב רש הולך בתומו מעקש דרכים. והעשק מן העשיר יותר גדול, כמו שכתוב (שמואל ב, יב, יא-י): "ויקח את כבשת האיש הראש ושאר הענין.⁴⁰² ועזר האויב יותר גדול, כמו שכתוב (שמואל א' כד, ט): "וכי ימצא איש את אויבו ושילחו בדרך טובה. וההזקה לאוהב יותר קשה, כמו שכתוב (תהלים נה, כא): "שלח ידי בשלומי חילל בריתו".⁴⁰³ והענוה מהגדול יותר גדולה, כמו שכתוב (במדבר יב, ג): "והאיש משה עניו מאוד מכל האדם. והגאוה מן השפל יותר קשה, כמו שכתוב (תהלים יב, ט): "כרם זלות לבני אדם".⁴⁰⁴ וחמוס העני יותר קשה, כמו שכתוב (משלי ל, יד): "לאכל עניים מארץ ואביונים מאדם. והזקת החכם ומי שמועיל לבני אדם יותר קשה, כמו שכתוב (עמוס ה, יב): "כי ידעתי רבים פשעיהם ועצומים חטאתיהם צרי צדיק לקחי כפר. ורב העשוקים יותר קשה, כי עושק אלף איש באלף זה יותר קשה משיעשק בהם חמש מאות איש, כמו שכתוב (איוב לה, ט): "מרב עשוקים יזעיקו ישועו מזרוע רבים".⁴⁰⁵ והחטא ביום הנכבד יותר קשה, כמו שכתוב (ישעיה נח, ג): "למה צמנו ולא ראית עינינו נפשינו ולא תדע, הן ביום צומכם תמצאו חפץ. והצדקה מן העני יותר חשובה, כמו שכתוב (משלי טו, טז): "טוב מעט ביראת ה'".⁴⁰⁶ והצום מן המענג יותר חשוב, כמו שכתוב (ויאל ב, טז): "יצא חתן מחדרו וכלה מחופתה".⁴⁰⁷ פאשר צינו להקדיש הבכורים והבכורים, ובהתפלל בבקר כזרוח השמש, כי אלה דברים יקרים אצלנו, כמו שכתוב (דברים יב, יא): "וכל מבחר נדריכם אשר תדרו לה'".

החשובים - הצדיקים. וההאמנה - משא ומתן ביושר. האויב - שונאו. כרם זלות - התרוממות וגאוה של הבזוי והמוזלזל. ורב - לשון ריבוי. יקרים - חביבים וחשובים בעינינו.

ביאורים

⁴⁰⁸ ענין נוסף שנדון בו הוא מחשבותיו של האדם. כאשר עולות באדם מחשבות לא טובות, עליו להסיר אותן מיד מדעתו, אם עשה כך הוא מקבל שכר גדול, כמו שנאמר (ישעיה נה, ז): "יעזוב רשע דרכו ואיש אוון מחשבותיו" ואם לא דחה אותן מיד אלא חשב לחטוא ובסוף נמנע מלחטוא בפועל, יש בו חטא על המחשבה ולא על מעשה, כי גם העיסוק במחשבות הרעות נחשבת לחטא, כמו שנאמר (משלי טו, כו): "תועבת ה' מחשבות רע".

⁴⁰⁹ החטא היחיד בו אדם נענש על המחשבות הרעות אף אם לא חטא בפועל הוא כפירה בה', כי החטא הזה כל ענינו הוא במחשבה, ועל כך נאמר (יחזקאל יד, ה): "למען תפוש בית ישראל בליבם אשר נזורו מעלי בגיוליהם כולם", אומר ה' ליחזקאל, שעל חטא עבודה זרה ה' תופש את האדם אף שהוא רק בלב.

⁴¹⁰ את האנשים הלומדים את פסוקי התורה ומוציאים אותם מפשטם, ניתן לחלק לארבעה סוגים: סוג ראשון - יש לומדים המוציאים את המקרא מידי פשוטו כדי שהוא לא יסתור דבר שכלי, פסוק אחר או פירוש המקובל בתורה שבע"פ, אדם כזה יקבל על כך שכר, משום שמטרתו לשם שמים, ועליו נאמר (משלי ב, ד-ה): "אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה... אז תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא".

⁴¹¹ סוג שני - אדם המנסה ליישב את הסתירות מהסוגים שהזכרנו אך לא מצליח בכך, מכיוון שעיון זה מביא אותו לידי ספק, אין לו שכר על הניסיון אלא יקבל על כך עונש. (והרב קאפח כתב: "אין לו שכר ולא עונש", מכוון שסוף סוף כוונתו טובה).

⁴¹² סוג שלישי - אדם המסביר את המצוות שלא כפשטן ומוליד ספק בלב אנשים. אדם כזה נתפס כנביאי שקר, שנאמר עליהם (יחזקאל יג, ג): "היו על הנביאים הנבלים אשר הולכים אחר רוחם ולבתי ראוי", - כוונת הנביא לומר שהיו על נביאי השקר, הממציאים נבואות שלא ראו אותן לעם ישראל, וכך גם האנשים הללו, בודים בתורה דברים שלא כתובים בה.

⁴¹³ סוג רביעי - אדם המבאר עניינים הקשורים לבורא וממציא דברים חדשים, נחשב ככופר, דוגמה לזה, אנשים המבארים את לשון הרבים שבפסוק (בראשית א, כו): "נעשה אדם בצלמנו", כביכול חלילה יש עוד שותף לבורא, עליהם נאמר (תהילים קלט, כ): "אשר יאמרוך למזימה נשוא לשוא עריך".

⁴¹⁴ שופט המעניש אדם על פי דעתו שלא על פי דין תורה, אם כוונתו שמירת התורה ותקנתה, יקבל על כך שכר אף על פי שעשה זאת על פי דעתו בלבד. וכן אמרו חז"ל (סנהדרין מו, א; יבמות ז, ב): "בית דין מכים ועונשים שלא מן התורה, ולא לעבור על דברי תורה עושין, אלא אפילו כדי לעשות סייג לתורה". אם לשופט היו כוונות לא טובות, הוא יקבל על כך עונש, כמו שנאמר (משלי יז, כו): "גם ענוש לצדיק לא טוב, להכות נדיבים על יושר".

⁴¹⁵ אדם שלא למד ולא שנה, כמו רבים בעם ישראל, מפני שטרוד בפרנסה וכדו', אבל שומע לתלמידי חכמים, יגיע לעולם הבא, ועליהם נאמר (משלי י, כא): "שפתי צדיק ירעו רבים". מי שאין לו שום סיבה אמיתית לכך שנמנע מלעסוק בתורה, ולא סר למשמעתם של מנהיגי הדור, עליו נאמר (משלי טו, יב): "לא יאהב לץ הוכח לו אל חכמים הוא ילך".

⁴¹⁶ אנשים שעובדים כל היום ולא לומדים תורה ומתפללים כראוי, אם הם עניים ועבודתם למען מזון ובגדים, לא יענשו, כמו שנאמר (איוב לו, טו): "יחלץ עני בעניו". אבל מי שעובדים בשביל דברים שמעבר למזון ובגדים, ובגלל זה לא לומדים ומתפללים כראוי, יקבל על כך עונש. אדם חולה שמתלונן מדוע הקב"ה מייסר אותו ואומר שהקב"ה עושה עוול, ייענש, כמו שנאמר (הושע ז, יד): "ולא זעקו אלי בליבם כי יילילו על משכבותם", כלומר החולים לא מתפללים אל הקב"ה מפני שהם מיייללים על החולי שלהם.

לעילוי נשמת מרת מלכה בת אליהו נוימן ע"ה

מחשבות אסורות

ח-⁴⁰⁸ וְיִכְיֶינָה שְׂזַכְרְתִי הַעֲנִינִים הָאֵלֶּה, אֲנִי צָרִיךְ לְדַבֵּר בְּשֵׁעֵר הַמַּחְשְׁבוֹת, וְאָמַר כִּי הַמַּחְשְׁבוֹת שְׂיַעֲלוּ עַל לֵב בְּנֵי אָדָם וַיְדַחוּ אוֹתָם, יֵשׁ לָהֶם עַל זֶה גְמוּל רַב, כְּמוֹ שְׁכַתּוּב (ישעיה נה, ז): יַעֲזֹב רָשָׁע דְּרָכּוֹ וְאִישׁ אָוֶן מַחְשְׁבֹתָיו. וְיָמִי שְׂיִטָּה אֲלֵיהֶם, וְאַחַר כֵּן יִחְשַׁב בְּמַעֲשֵׂה וְלֹא יַעֲשֶׂהוּ, יֵשׁ עֲלָיו אֲשַׁמֵּת הַהֶסְכְּמָה לֹא אֲשַׁמֵּת הַמַּעֲשֵׂה, כְּמוֹ שְׁכַתּוּב (משלי טו, כו): תּוֹעֵבֶת ה' מַחְשְׁבוֹת רַע.⁴⁰⁹ וְאִין יְכַל הַדְּבָרִים מִה שְׂיַעֲנֵשׁ הָאָדָם עֲלָיו וְעַל מַחְשְׁבָתוֹ וְעַל מַצְפּוֹנּוֹ, חוּץ מִהַכְפִּירָה בַּבּוֹרָא, כִּי הוּא דְבַר לֹא יִגִיעַ אָדָם אֲלָיו כִּי אִם בְּמַחְשְׁבָה בְּלִבָּד, וְבוֹ נֶאֱמַר (יחזקאל יד, ה): לְמַעַן תִּפְשֵׁ אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל בְּלִבָּם אֲשֶׁר נִזְרוּ מֵעֲלֵי בְּגִלוּלֵיהֶם כָּלָם.⁴¹⁰ וְאָמַר בְּסוֹבְרִים הַסּוֹבְרִים בְּפִסּוּקִים עַל אַרְבָּעָה דְרָכִים, מִי שְׁסוֹבֵר לְהַפְיֵק בֵּין פִּסּוּק וּבֵין מִה שְׂיֵשׁ בְּנִרְאָה, אוֹ בְּשִׁכּל, אוֹ מִה שְׂיֵשׁ בְּכַתּוּב אַחַר, אוֹ מִה שְׂיֵשׁ בְּקִבְלָה, וְיִשְׁלַם לוֹ זֶה יִהְיוּ לוֹ עֲלָיו גְמוּל, וְבוֹ אוֹמַר (משלי ב, ד-ה): אִם תִּבְקֶשְׁנָה כֶּסֶף וְכַמְטוּמוֹנִים תַּחְפְּשֶׁנָּה אַז תִּבִּין יִרְאֵת ה' וְגו'.⁴¹¹ וְאִם לֹא יִשְׁלַם לוֹ זֶה, אִין לוֹ גְמוּל כִּי אִם עֲנֵשׁ.⁴¹² וְהַסּוֹבֵר בְּמַצּוֹת וְהוֹלִיד סִפְקָה, הוּא מְשִׁיג אֶת נְבִיאֵי הַשֶּׁקֶר, אֲשֶׁר נֶאֱמַר בָּהֶם (יחזקאל יג, ג): אֲשֶׁר הִלְכִים אַחַר רוּחָם וּלְבַלְתֵּי רָאוּ.⁴¹³ וְהַסּוֹבֵר בְּעֲנִינֵי הַבּוֹרָא וְחַדְשׁ, הוּא מְשִׁיג אֶת הַכּוֹפְרִים, כְּאֲשֶׁר סוֹבְרִים בְּפִרְשֵׁת נַעֲשֵׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ, וְחֲשָׁבוּ כִּי מִלֶּאךָ בְּרָא אָדָם וְכָל הָעוֹלָם. וְבָהֶם אָמַר (תהלים קלט, ט): אֲשֶׁר יִמְרָדוּ לְמִזְמָה נְשׂוּא לְשׂוֹא עָרִיךְ.⁴¹⁴ וְהַדִּין אֲשֶׁר מֵיִסֵּר וְעוֹנֵשׁ מֵעַצְמוֹ, אִם כּוֹנֵתוֹ שְׂמִירַת הַתּוֹרָה וְתִקְנָתָה, יֵשׁ לוֹ גְמוּל, וְכִמוֹ שְׂאָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכָרוֹנָם לְבָרְכָה (סנהדרין מו, א; יבמות ז, ב): בֵּית דִּין מְכִינִין וְעוֹנְשִׁין שְׁלֹא מִן הַתּוֹרָה, וְלֹא לַעֲבֹר עַל דְּבָרֵי תּוֹרָה, אֲלֵא כְּדֵי לַעֲשׂוֹת סִיג לְתוֹרָה. וְאִם מִכּוֹן בְּזָה לְנִטּוֹת אוֹ לְבַצּוֹעַ, הוּא מֵאֲבָד אֶת עַצְמוֹ, כְּמוֹ שְׁכַתּוּב (משלי יז, כו): גַּם עֲנוֹשׁ לְצַדִּיק לֹא טוֹב.⁴¹⁵ וְאָמַר בְּעַמֵּי הָאָרֶץ, רוֹצֵה לּוֹמַר אֲשֶׁר לֹא לְמִדּוֹ, וְהֵם שׂוֹאֲלִים הַחֶכֶם אֲשֶׁר בְּאֲנָשֵׁי דוֹרָם וְהַטּוֹב שֶׁבָּם וְעוֹשִׂים עַל פִּיהוּ, תּוֹרְתָם שְׁלֵמָה כְּמוֹ שְׁכַתּוּב (שם ט, י, כא): שְׁפִתֵי צַדִּיק יִרְעוּ רַבִּים וְגו'. וְאִם לֹא יַעֲשׂוּ כֵן אִין לָהֶם אֲמַתְלָא, וְבָהֶם הוּא אוֹמַר (שם טו, יב): לֹא יֵאָהֵב לִץ הוֹכֵחַ לוֹ אֶל חֲכָמִים לֹא לֶךְ.⁴¹⁶ וְאָמַר בְּעֲנִינֵים אֲשֶׁר יִשִּׁיגֵם הַקַּצּוֹר בְּתַפְלָתָם וְעוֹבְדֵתָם, כֹּל מִי שְׂמַקְצֵר מֵהֶם בְּעִבּוֹר הַמְּזוֹן יֵשׁ לָהֶם אֲמַתְלָא, וּמֵהֶם שְׂיֵשׁ לְמַעַלָּה מְמוֹנָה הֵם נִתְבָּעִים, כְּמוֹ שְׁכַתּוּב (איוב ל"ו ט"ו): יַחֲלִץ עֲנִי בְּעִנּוֹ וַיִּגַּל בַּחֲץ אֲזָנָם.

בְּשֵׁעֵר - בעניין. הַמַּחְשְׁבוֹת - מחשבת עברה. הַהֶסְכְּמָה - הרצון וההחלטה לחטוא. בְּסוֹבְרִים - המפרשים. לְהַפְיֵק - להוציא פירוש מכוון כאשר ישנה סתירה. וְיִשְׁלַם - הצליח לישב את הסתירה. וְהַסּוֹבֵר בְּמַצּוֹת וְהוֹלִיד סִפְקָה - המבאר את המצוות שלא כפשטן, בדרך משובשת. מַעֲצָמוֹ - שלא כדין המפורש בתורה. לְבַצּוֹעַ - להטות את הדין לתועלתו האישית. אֲמַתְלָא - תירוץ לחטאיהם, בכך שלא ידעו את הדין.

ביאורים

מהדורת אור עציון

⁴¹⁷ לאדם שיכור אין תירוץ על עבירות שעובר בזמן השכרות, ועתיד לתת עליהן את הדין, מפני שה' דן אותו כמו שדנים שיכור בעולם הזה בבית דין, שאם מכר או קנה דבר כלשהוא, המכירה תקפה, וכן אם הוא עבר עבירה שדינה הוא מלקות מלקים אותו, וממיתים אותו על עבירה שעונשה מוות.

⁴¹⁸ אנשים שהגויים מתעללים בהם, אין להם תירוץ על קוצר רוחם על שאינם נגאלים, אלא עליהם לחכות עד שהקב"ה יעזור להם, כמו שנאמר (איכה ג, ל): "יתן למכהו לחי ישבע בחרפה כי לא יזנח לעולם ה'". החוזרים כל הזמן על חטאיהם, תשובתם קשה, כמו נאמר (משלי כו, יא): "ככלב שב על קיאו, כסיל שונה באיוולתו". רבנו הסביר שם: "כגון שהיה מרע לבני אדם ונשבע שלא יוסיף וחזר, כמו שאמר שאול לדוד: "כי לא ארע לך עוד", או אם היה חוטא לפני ה' ונשבע על כך ואחר כך הפר שבועתו, כפי שהיו עושים בימי השופטים מספר פעמים. אבל המשל בכלב השב לשתות את קיאו, אפשר שהעונש נמשל לשתות היין בהפרזה עד שישתכר ויקיא כמו שנאמר (ירמיה כה, כז): "שתו ושכרו וקיו ונפלו", וכאשר יחזור על חטאו תחזור אותה הכוס ותשכרהו שנית, וכן אמרו חז"ל שכל האומר אחטא ואשוב, אחטא ואשוב, אין מספיקין בידו לעשות תשובה (יומא פה, ב). וכן אנשים שחושבים שאם יום כיפור מגיע כל חטאיהם נמחלים טועים, מפני שה' מוחל רק למי ששב בתשובה (שבועות יג, א), אדם שלא חזר בתשובה אין יום הכיפורים מועיל לו, על כך נאמר: "אך בעשור", הקב"ה מכפר רק למי ששב בתשובה.

⁴¹⁹ תשובתם של מחטיאי הרבים לא תתקבל, אפילו אם יתאמצו מאוד, כמו שנאמר (ירמיה ב, לג): "מה תיטבי דרכך לבקש אהבה לכן גם את הרעות למדתי את דרכך", ירמיה אומר שלא תועיל לך חזרה בתשובה, מאחר שאת עובדת אלילים וחטאת והחטאת אחרים. והשכר של אנשים מחזירים בתשובה הוא שהם לא יכשלו בחטאים בקלות, כמו שנאמר (איוב כג, יא-ב): "באשרו אחזה רגלי דרכו שמרתי ולא אט מצות שפתי ולא אמיש מחקי צפנתי לאמרי פי".

⁴²⁰ יש סוגים נוספים של אנשים, אך לא הובאו כולם, כי יש בזה אריכות גדולה שתמנע מלעסוק בנושאים חשובים. סוגי בני האדם שהובאו, יש בהם כללים חשובים לעבודת ה'.

כללים שונים בעבודת ה'

ואומר בחולים שאין להם אמתלא ° במה שמעולים בו את הדין ° בחליים, כמו שכתוב (הושע ז, יד): ולא זעקו אלי בלבם כי ילילו על משכבותם. ⁴¹⁷ ואומר בשפורים שאין להם אמתלא על מה שחוטאים בעת שכרותם, כי הדין, שכור מקחו מקחו ° וממכרו ממכר, עבר עברה שיש בה מיתה, ממיתין אותו, מלקות, מלקין אותו. ⁴¹⁸ ואומר בנגושים ° מישראל בידי גוים, שאין להם אמתלא על קוצם °, אבל יסבלו כמו שכתוב (איכה ג, ל): 'יתן למכהו לחי ישבע בחרפה. ואמר בשונים ° בעברות, כי תשובתם יותר קשה, כמו שכתוב (משלי כו, יא): 'ככלב שב על קאו כסיל שונה באולתו. ואמרו רבותינו (יומא פה, ב): האומר אֶחְטֵא וְאָשׁוּב אֵין מְסַפִּיקִין בִּידוֹ לַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה. ואמר בסומכים על כפרת יום כפור, שלא יועיל להם בלי תשובה, וכמו שאמרו רבותינו זכרם לברכה (ג, א), 'כולו לכפר ° על השבים ועל שאינן שבים, תלמוד לומר אף בעשור, הא אינו מכפר אלא על השבים בלבד. ⁴¹⁹ ואמר במפסדי ° בני אדם, שתשובתם לא תשלם בהרגל °, וכמו שאמר (ירמיה ב, לג): מה תיטבי דרכך לבקש אהבה לכן גם את הרעות למדת את דרכיך. ואמר במצדיקי בני אדם, כי חטאיהם לא ישלמו בהרגל °, כמו שכתוב (איוב כג, יא-ב): באשרו אחזה רגלי דרכו שמרתי ולא אט מצות שפתי ולא אמיש מחקי צפנתי אמרי פי. ⁴²⁰ ואני יודע כי אלו קבצתי העניינים הרבים, לא הייתי משלים מה שצריך אליו מהערת בני אדם על תורתם, אך אלה הכללים קרובים יהיו מועילים להם בעזר בורא.

